

DE L'ESPOLI, A ICONA TERRITORIAL

EL CAS DE LES OLIVERES MIL· LENÀRIES DEL MAESTRAT

JOSEP PÉREZ I SORIANO
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Recepció: juliol 2011; acceptació: desembre 2011

R E S U M

AQUEST ARTICLE DESCRIU UN CAS DE CONFLICTE PELS TRES VESSANTS DE LA SOSTENIBILITAT, LA MEDIAMBIENTAL, LA SOCIAL I L'ECONOMICA. A PARTIR DE L'ESPOLI DE CENTENARS D'OLIVERES MIL· LENÀRIES OBSERVAT AL MAESTRAT DURANT ELS PRIMERS ANYS D'AQUEST SEGLE, UN GRUP DE LLAUARDORS ENDEGARIA UNA ESTRATÈGIA DEFENSIVA DEL PATRIMONI NATURAL I UNA ALTRA MÉS OFENSIVA, COMPTANT AMB EL SUPORT D'ORGANITZACIONS CÍVIQUES, ECONÒMIQUES I SOCIALS. UNA DÈCADA DESPRÉS HAN CAPGITAT UNA ESPIRAL INSOSTENIBLE D'UNA MANERA INNOVADORA: EL PATRIMONI MONUMENTAL ARBORI ARA ES PROTEGEIX, L'OLI COBRA VALOR I RECONeixEMENTS D'ABAST MUNDIAL, I ENCARA MÉS: DEFENSANT UN MAR D'OLIVERES IMPRODUCTIVES, LES MÉS VELLES DEL MÓN, HAN TROBAT UNA ICONA D'IDENTITAT TERRITORIAL QUE TRANSCENDEIX LES FRONTERES PROVINCIALS I ELS POT AJUDAR A REDREÇAR LA SEUA POSTER-GACIÓ PERIFÈRICA.

PARAULES CLAU:

SOCIOLOGIA RURAL, CONFLICTE AMBIENTAL, AGROECOLOGIA, OLIVERES MIL· LENÀRIES.

INTRODUCCIÓ

Cultivar refereix a conrear una varietat de plantes o animals domèstics, per alimentar-se. L'agricultura consisteix en sabers tàctics i activitats d'interacció amb el medi natural, útils per a sobreviure, o per interès econòmic. Conrear també equival a «sotmetre la terra i les plantes, per fer-la fèrtil, perquè done fruits» (DLLC, 1994). És sinònim d'explorar-la amb una finalitat comercial. De fet, els camps d'un agricultor s'anomenen «explotació» agrària.

L'agronomia tracta de l'aplicació de tecnologies per augmentar la productivitat agrària, tot i que la introducció de la tecnologia a gran escala sovint comporta conseqüències imprevistes i irreversibles, com la pèrdua de biodiversitat, de fertilitat de la terra i la contaminació d'aliments, aigües i dels consumidors.

La teoria del progrés ha sacralitzat el coneixement científic i el desenvolupament econòmic. Segons Vandana Shiva, amb la revolució industrial

s'impulsaria la «ciència patriarcal de la natura»: mentre l'industrialisme creava el desig il·limitat per explotar els recursos, la ciència moderna proporcionava la llicència ètica per fer que aquesta explotació fóra possible i acceptable (Shiva, 1995). El creixement té límits que la fe cega en la ciència i la tecnologia no permetia mostrar fins fa poc, quan la meitat de la població mundial ja és urbana, creix exponencialment i demanda una major producció d'aliments. En un context de crisi alimentària, ecològica i energètica, el relator especial de l'ONU per al dret a l'alimentació sosté que «l'agroecologia assoleix els tres objectius dels sistemes alimentaris: augmenta la productivitat sobre el terreny; redueix la pobresa rural i contribueix a millorar la nutrició, a l'hora que contribueix a l'adaptació al canvi climàtic» (Schutter, 2010:3).

Síntesi de l'agronomia i l'ecologia, l'agroecologia és la resposta crítica a la «revolució verda», amb A. Palerm i Martínez Alier com a precursors.

L'ecologia dels pobres «és culturalment sensible, socialment justa i econòmicament viable». Contempla formes de cultiu de dependència mínima dels agroquímics i les energies no renovables, «amb formes d'acció social participatives, des de la producció, la distribució i el consum» (Sevilla, 2006).

Les grans línies de la política europea de desenvolupament rural, des de la declaració de Cork de 1996, s'orienten a considerar els recursos econòmics, socials i culturals des de la perspectiva de la sostenibilitat, fet que afavoreix la biodiversitat i multifuncionalitat. El desenvolupament rural pot ser més «productivista», centrat en el creixement d'unitats tangibles. O pot ser més integral, territorial, centrat en racionalitzar l'ús dels recursos endògens, naturals, socials i culturals, adreçat a la qualitat, els coneixements, les capacitats distintives, més intangibles.

Cultivar també vol dir conrear la memòria, les ciències, les arts... o exercitar el talent, innovar: «mudar o alterar les coses introduint novetats» (RAE, 1992); fent un nou producte; un nou mètode de producció o una nova manera d'oferir-lo, una innovació en el procés (OCDE, 1996). Tot i que «l'invent ha de socialitzar-se» (Schumpeter, 1935).

Als pobles del Maestrat uns milers persones tracten de sobreviure conreant el patrimoni natural. Com els seus avantpassats, procuren mantenir i treure profit de l'herència familiar, unes velles oliveres «improductives» que potser caldria substituir per d'altres, de més joves i rendibles. La productivitat d'una activitat és la diferència entre recursos utilitzats i resultats obtinguts. És una mesura d'eficiència segons la visió neoclàssica, autista: els recursos a considerar serien únicament temps, diners i treball. Les velles oliveres del Maestrat són poc productives, amb uns rendiments mitjans per arbre de 16 kg d'olives (Moya et al. 2005), quasi 3 litres d'oli per arbre.

Moltes velles oliveres han desaparegut en les darreres dècades per la baixa productivitat i l'escàs interès en conrear-les (cost creixent, guany minvant), substituïdes o arrencades per a llenya (25 pta./kg als anys 80). I darrerament, venudes com a ornaments i trasplantades a zones urbanes com

a objecte decoratiu de places o jardins, en cases o urbanitzacions exclusives.

L'estiu de 2002 la premsa n'informava: havien desarrelat un centenar d'oliveres mil·lenàries del Maestrat destinades al mercat d'arbres ornamentals, atès el gran valor comercial; una quarta part de les quals podrien perdre la vida en el trasplantament.

Amb la perllongada crisi de l'agricultura, els propietaris d'oliveres mil·lenàries s'han vist temptats pels intermediaris d'un negoci postmodern: el comerç de símbols rurals, naturals, vells. Aquest és, doncs, un conflicte de valors, i d'interès: entre la perspectiva particular i col·lectiva; entre el dret de propietat i l'usdefruit, entre titular nominal i generacions futures. Entre la subsistència familiar i el patrimoni col·lectiu. Un conflicte entre les diferents dimensions de la sostenibilitat, l'econòmica, la social i la mediambiental. Són compatibles totes tres dimensions?

EL CAS D'ESTUDI: LES OLIVERES MIL·LENÀRIES

un cas és un objecte d'estudi amb fronteres més o menys clares que s'analitza en el seu context, considerat rellevant, per tal de comprovar, il·lustrar o construir una teoria (Coller, 2000). El cas de les oliveres mil·lenàries del Maestrat, pel seu abast, és instrumental; exemplar, per la seua capacitat il·lustrativa de nous paradigmes productius i de consum. En refereix a un procés que s'inicia amb l'espoli d'un patrimoni rural, considerat improductiu en el seu ús tradicional, poc rendible, costos de mantenir.

El relat d'aquest conflicte se centra en l'acció col·lectiva d'un grup de llauradors del Maestrat, adreçada a conservar i procurar valor a les velles oliveres, i en particular en els resultats, les fites que semblen significatives en l'evolució d'un procés d'interès, tot i ser relativament desconegut, que ara avança i assoleix una dimensió més global més enllà del Maestrat i del riu Sénia, la frontera natural entre País valencià i Catalunya.

El treball de camp es realitzà durant l'estiu de 2005 en una primera part, amb l'estudi de diagnòstic sobre el món rural valencià a escala comarcal, fet per a l'Institut Valencià d'Investigació i Forma-

ció Agroambientals (Langreo i Benito, 2006). Es tractava de conèixer les magnituds del sector, de captar la percepció dels agents representatius d'entitats econòmiques i socials del territori, i també de conèixer les activitats alimentàries emergents, mitjançant una metodologia basada tant en fonts secundàries com primàries. En el cas del Maestrat es realitzaren 12 entrevistes a tècnics i directius d'entitats agràries i rurals. En la segona part, s'ha considerat adient conèixer, altres dades, fets que mostren l'evolució del conflicte per tal de comprovar els objectius assolits en la primera dècada i les conseqüències en la comarca.

Així que en l'any 2011, la unitat d'anàlisi s'ha ampliat a nous agents del Maestrat i del Territori del Sénia, tal com s'explicarà més endavant.

ACCIÓ COL·LECTIVA I TERRITORIS RURALS

Les teories de l'acció col·lectiva guanyen protagonisme envers l'ortodòxia econòmica, que explica el dinamisme regional només per la competitivitat (rivalitat). I tanmateix, cal considerar la capacitat dels actors que poden exercir un efecte determinant en la construcció de noves realitats. El territori pot ser concebut com un objecte o com un subjecte col·lectiu. La metàfora dels «territoris amb projecte»; territoris que «pensen» o «n'aprenen» (Méndez, 2002), expressa la capacitat potencial dels actors per mobilitzar recursos i oferir respostes innovadores (competents). En efecte, el «capital territorial» és per al programa LEADER, un conjunt d'elements a disposició d'un territori, siguin materials o immaterials, a considerar-ne com a «actius».

El capital territorial remet a agents i d'altres recursos territorials (artesanía, tècniques, paisatge, patrimoni), susceptibles d'aportar-hi valor. L'Observatori Leader (1999) aclareix els components: són els recursos físics i naturals, el patrimoni històric; la cultura i la identitat territorial; els recursos humans i l'estructura social, política i institucional; els coneixements tècnics, les competències, la imatge del territori... Aquest enfocament remarca els elements socials (benestar), ambientals (sostenibilitat), polítics (governabilitat i participació), culturals (patrimoni, identitat) i geogràfics (ordenació del territori), tot això amb un objectiu cab-

dal: millorar la qualitat de vida de les poblacions rurals (Méndez, 2002).

Allò rural és una construcció social, com el sentiment de pertinença o la percepció del territori. La identitat d'un territori té una dimensió física i una altra intangible, s'enllestix des de les percepcions col·lectives dels seus habitants, cap endins, i cap a fora: des d'allò que els caracteritza en comparació als altres. El territori és, doncs, cultura i identitat.

«L'economia de la cultura» (Ray:1998) persegeix posar en valor un espai determinat a partir dels elements de la identitat cultural. Són «iniciatives en que els atributs culturals d'una zona determinada esdevenen l'element clau per millorar les condicions de vida de la població d'un territori (Schejtman i Berdegué: 2003). D'aquest tipus d'estratègies hi ha exemples en altres països, com l'Alentejo, el país dels Càtars i d'altres, on han reforçat els vincles i la cohesió territorial bastint el projecte des d'un element intens, engrescador, d'identitat local (Farrell et al. 1999).

Les activitats i els objectes rurals cobren actualitat per ser elements destacats de la construcció identitària en les societats post industrials. Aporten atributs (markers) que poden ser «referents per a l'acció col·lectiva» (G. Fernández, 2001). A més a més, l'èmfasi en la secular producció material, d'objectes, es desplaça ara a la producció de significats, el significat dels objectes. El consum és un fenomen social, d'interacció, de comunicació i d'identificació social; de «significació» i de «distinció» (Bourdieu, 1988). «Una pràctica homogènia en la qual la necessitat s'ha transformat en desig i el valor d'ús en un fantasma» (Ortí, en Borràs, 1995: 99).

Seguint les pautes del mercat agroalimentari global, avui en dia els consumidors es mouen entre la integració, l'adaptació o les resistències. I les estratègies expressives dels hàbits de consum es mouen entre el consum a la moda, el consum defensiu, el consum alternatiu, el reflexiu o el constructiu (Calle et al, 2009). El consum pot ser, doncs, «reflexiu» en la mesura que inclou elements d'activació ètica, amb criteris socials, mediambientals, saludables o de comerç just. O pot ser «constructiu», quan requereix l'acció col·lectiva a partir

d'una innovació, com sembla el cas d'estudi: un conflicte mediambiental radicat en l'oliverar del Maestrat i, en particular, en l'acció col·lectiva, reactiva i proactiva, de defensa i de promoció. Com s'aturarà l'espoli? ¿Les velles oliveres poden ser econòmicament sostenibles? ¿És possible conciliar totes les dimensions de la sostenibilitat?

EL CONTEXT I EL PROCÉS

El paisatge del Maestrat mostra un predomini dels cultius del secà mediterrani, amb oliveres i ametlers plantats en bancals arrabassats a la muntanya o al marge d'un barranc per sostenir la terra de la parcel·la, de manera que no destorben les collites. Els camps són parcel·les minúscules adaptades a l'orografia, mostrant una agricultura tradicional i «insuficient»; minifundista i pobre: la meitat de les explotacions són inferiors a 5 h. A cada poble, una cooperativa; i una almàssera per a l'abastiment d'oli i complementar una renda mínima.

Des fa unes dècades els llauradors del Maestrat alternen l'agricultura camperola de secà i la ramaderia intensiva (agroindústria), amb resultats aleatoris: són dependents, de les subvencions que completen la renda i de l'aigua potable que reben cada estiu. Els propietaris d'oliveres mil·lenàries conscients que disposen d'un llegat dels avantpassats i de la seua funció consuetudinària, en tenen cura i les preserven per als descendents. «Són els qui més se les estimen, però s'hi veuen obligats a acceptar unes ofertes astronòmiques, de fins a 12.000€ en algun cas» (E: Mampel).

Una xarxa local d'intermediaris col·laboraven en oblidar aquella «missió» social, i que n'accediren a vendre-les. Era ben senzill saber quins arbres eren venals: els propietaris anotaven els exemplars d'oferta en una llista penjada a la paret dels bars. La Unió de Llauradors reclamava un catàleg-inventari amb la intenció d'aturar i controlar l'espoli. Els directius del sindicat agrari comprenien la desesperada decisió d'alguns veïns, tot i que s'hi oposaven radicalment. N'exigien la protecció del patrimoni natural, proposant un repte inversemblant: la va-

lorització dels arbres monumentals, especialment els «30 o 40 monstres que hi queden de més de 2.500 anys». «Són autèntics monuments vius que no tenen preu i pels quals s'està pagant entre 2.000 i 12.000 euros per acabar al jardí d'algun ric excèntric» (R. Mampel, president de Clot d'en Simó i actual secretari general de la Unió de Llauradors).

El col·lectiu d'artistes plàstics de Castelló expressava en un manifest (2006), que «el olivo es uno de los legados más importantes recibidos de la historia y representa innumerables símbolos culturales, mitológicos y religiosos (...) Forma parte substancial del paisaje, al extremo que su ausencia está castigando de forma grave el ecosistema (...) que no estamos legitimados para sustraer a las generaciones venideras... su expolio es a nuestro juicio un delito medioambiental, deplorando que sea objeto de especulación».

En aquest context de resistència a l'espoli, nixeria en 2001 la cooperativa comarcal Clot d'en Simó. Constituïda per entitats de 8 pobles (Sant Jordi, Cervera, Canet lo Roig, la Jana, Xert, la Salzedella, Benicarló i Vilanova d'Alcolea). Aquesta organització, radicada a Xert, té la missió «d'arribar on no poden les cooperatives locals». Així enllestiran un restaurant, una agrobotiga, 6 rutes oleoturístiques de passeig prop de la via Augusta¹ i vendran oli «d'oliveres mil·lenàries». El primer del món, tot i que, amb el pas del temps, l'èxit assolit farà que no en siga l'únic.

L'OLI D'OLIVERES MIL·LENÀRIES

Clot d'en Simó produirà el primer any 425 litres, pagant 13€ per litre als socis, una quantitat ben interessant. Actualment fan 10.000 ampolles amb marques diverses, per botigues especialitzades d'arreu del món a 130€ l'ampolla, a les botigues de Londres (com ara Mil del Poaig, o >K). En 10 anys s'ha valoritzat el fruit de l'olivera mil·lenària, «un dels cent millors productes de l'any 2010», segons la revista Time.

L'atractiu resultat econòmic aconseguit aturaria en séc l'espoli d'oliveres: «En saber-se el preu

¹ Hi ha rutes de passeig entre oliverars monumentals als termes de Canet lo Roig, Xert, la Salzedella, Sant Mateu, Sant Jordi i Cervera. Posteriorment s'han endegat altres rutes per la comarca veïna del Montsià.

de la primera liquidació es van treure les llistes de venda d'oliveres i augmentar el nombre de socis a la cooperativa», segons Mampel.

L'espoli s'aturarà efectivament, per l'expectativa econòmica del nou mercat de l'oli del Maestrat, i per una llei: l'any 2006 les Corts Valencianes aprovaren per unanimitat (l'únic cas en la legislatura) la llei del patrimoni arbori monumental dels valencians. Des d'aquesta data resten prohibits el desarrelament, la tinença d'exemplars arrencats i el comerç del patrimoni natural col·lectiu que cal preservar per a generacions futures.² Els arbres monumentals, susceptibles de protecció, són exemplars de qualsevol espècie arbòria que igualen o superen els 350 anys d'edat, una certa dimensió i de perímetre, etc... Ara caldrà, doncs, conservar el patrimoni arbori, i vigilar el treball dels especuladors, segons que ja n'ha deixat constància el Seprona amb algunes actuacions.

Al inici d'aquest enorme canvi cal situar l'encert de Clot d'en Simó i l'acció de les entitats promotores: la Unió de Llauradors i el grup Intercoop. Totes tres han compartit una línia estratègica bastida sobre dos pilars: la fundació Penyagolosa per al Desenvolupament Rural (participada per institucions acadèmiques i societat civil) i l'associació Amics de l'Olivera, un agent eficaç en l'agitació cultural i divulgativa, en organitzar exposicions, fires i d'altres,³ segons que veurem tot seguit.

El primer i més visible resultat de l'acció defensiva va estar, sens dubte, l'entrada en vigor de la llei, adés esmentada. Un altra fita serà la decisió de la fundació Slow Food per la Biodiversitat, de qualificar com a «baluard» o «presidia», l'oli d'oliveres mil·lenàries del Maestrat entre 135 artesanies alimentàries d'interès mundial.⁴ Els «baluards» són projectes a petita escala, distingits per seua qualitat. És salvaguarda d'artesanies rurals, alhora que

n'educa els consumidors, i fomenta una alimentació més saludable, sostenible i humana.

Slow Food n'ha reconegut 9 de pràctiques artesanals a la península ibèrica. Són la ceba morada de Zalla (Bizkaia), el porc Eskal Txerria de Bidegoian (Gipuzkoa); la farina de Mungiako Taloa de la comarca d'Uribe (Bizkaia); les tàperes de Ballobar (Huesca), el safrà del Jiloca (Teruel), les «mongetes del ganxet» del Vallès, la Selva, Maresme i Gironès; el formatge d'ovella Carranzana «cara negra» de Bizkaia, el vi Malvasia de Sitges i des d'ara també l'oli d'oliveres mil·lenàries del Maestrat.

Una tercera dada il·lustrativa d'aquesta acció col·lectiva iniciada al Clot d'en Simó, és la decisió de la mancomunitat dels municipis Taula del Sénia, de contribuir a fomentar l'olivera mil·lenària, al situar-la com a l'eix central d'actuació institucional. La Taula del Sénia, constituïda formalment l'any 2006, està integrada per quinze pobles de la província de Castelló, nou de Tarragona i tres de Terol, pròxims al Tossal del Rei, cim mític d'unió entre Aragó, Catalunya i el País Valencià. Són vint-i-set pobles veïns del riu Sénia, on s'hi observen similituds geogràfiques, econòmiques, culturals i històriques, entre les quals hi ressalten una llengua, un paisatge i unes artesanies, una forma d'aprofitar els recursos, un patrimoni rural: els marges de pedra seca i un vells olivers. Són tots perifèria, terra de pas i ara, punt de trobada en l'interès per valoritzar el patrimoni natural, des de la sostenibilitat i la innovació.

L'any passat, la mancomunitat Taula del Sénia i el Ministeri de Medi Ambient, Rural i Marí, posaren en marxa un projecte de gran interès: Oli i oliveres mil·lenàries, motor de desenvolupament sostenible.⁵ Així a les 10.000 ampolles que aportava Clot d'en Simó (sense rebre cap ajuda pública), s'hi han afegit enguany les 12.500 d'altres 6 mar-

² La protecció no empara els arbres d'altres comunitats autònomes, on el preu s'ha multiplicat en els darrers anys.

³ <www.amicsolivera.com>.

⁴ <www.slowfoodfoundation.org/>.

⁵ <www.tauladelsenia.com>.

ques noves impulsades per la mancomunitat, fruit del projecte de desenvolupament patrocinat pel Ministeri d'Agricultura dotat amb un milió d'euros. Un canvi notable.

UN MAR D'OLIVERES MIL-LENÀRIES

En l'eix Sant Mateu-Tortosa el paisatge sembla un mar d'oliveres, d'una gran intensitat i extensió: 28.658 ha, el 14,5% del territori (Al País Valencià n'és el 4,1% i a Espanya el 4,8%), en que s'ocupa el 13% de la població. Ací s'amagava un gran tresor heretat: 4.157 oliveres monumentals catalogades⁶ de la varietat farga i alguna morruda, concentrades

entre la Jana (938), Canet lo Roig (1.115) i Ulldecona (1.234). Un mar d'oliveres, un museu natural que per edat i valor botànic «és únic al món». ⁷ Hi ha oliveres mil-lenàries en molts pobles de la Mediterrània tot i que per nombre d'exemplars, no hi ha cap altre lloc més ric al món.

Tot i això, el projecte no ha previst encara la concurrència dels grups cabdals en aquest canvi de destinació de les oliveres i l'oli del Maestrat. Tanmateix és raonable pensar que la viabilitat d'aquest projecte depèn més de la participació social (botton up), que de la predeterminació o de la imposició administrativa (top down).

Municipis	Rang del perímetre de tronc a 1,30 m						Total
	3,50-4,00	4,00-5,00	5,00-6,00	6,00-7,00	7,00-8,00	>8,00	
Alcanar	2	6	-	-	-	-	8
Benicarló	6	10	6	4	-	-	26
Càlig	18	16	9	2	1	-	46
Canet lo Roig	463	427	172	35	13	5	1.115
Cervera del M.	25	25	4	2	1	1	58
Freginals	43	21	8	1	-	-	73
Galera, la	5	-	-	-	-	-	5
Godall	41	28	14	2	1	-	86
Jana, la	346	405	132	34	13	8	938
Mas de Barberans	6	8	2	-	-	-	16
Penya-roja de Tasta.	-	1	2	-	-	-	3
Rossell	26	14	5	-	1	-	46
Sant Carles Ràpita	4	1	1	-	-	-	6
Santa Bàrbara	6	5	-	-	-	-	11
Sénia, la	66	91	13	3	-	-	173
Traiguera	94	135	50	11	7	3	300
Ulldecona	534	502	153	39	5	1	1.234
Vinaròs	7	3	2	1	-	-	13
Total	1.692	1.698	572	135	42	18	4.157

Font: Associació Territori del Sénia, 2011.

⁶Fins ara són 4157 els arbres monumentals en l'inventari, tot i que no n'hi han més. Alguns propietaris no han permès l'entrada dels tècnics, o no ha estat possible inserir-los el microxip de control per incloure-ls oficialment.

⁷ Vegeu <<http://vimeo.com/22019748>> Nature Museum of Millenary Olive Trees in Arión.

Comptat i debatut, «la clau d'un desenvolupament fructífer de les identitats col·lectives és la transformació, de la resistència al projecte; de la defensa de la memòria col·lectiva a la construcció en comú del projecte de territori futur» (Castells, 2000).

Ací hi ha un procés de reviscolament en marxa, on les institucions van construint un projecte territorial atenent als recursos i atributs específics, el seu capital territorial. Sovint, la divisió político-administrativa és clara, eficaç i suficient; en d'altres, les fronteres no uneixen, sinó divideixen; són inconvenients a superar. És per això que els territoris «predeterminats» són prescindibles, si no s'adiuen, «si no són vàlids en la correspondència o ajust als objectius, en la percepció dels actors» (Farrell et al. 1999). El projecte que s'enllesteix a les ribes del Sénia pot accentuar el concepte cultura-territori en productes, com una denominació d'origen més, o descansar sobre elements simbòlics integradors, com ara les oliveres mil·lenàries: la icona cabdal del projecte. En deu anys s'ha passat d'una certa justificació econòmica per l'espoli («pobres, que en poder fer sinó...») a la discussió sobre la frontera i la substància del projecte territorial.

CONCLUSIONS

El vell oliverar del Maestrat és sostenible si concilia alhora les tres dimensions. En poc temps s'ha avançat en valorar el patrimoni, i el dret de les pròximes generacions a ser-ne usufructuàries. L'acció col·lectiva de resistència i de recuperació de l'oliverar, ha fet palès els límits del productivisme, ja que sense cedir als incentius del mercat especulatiu (la qual cosa haguera estat una pèrdua irreversible), ha aconseguit fer més rendible i sostenible l'oliverar. Els llauradors de Clot d'en Simó han canalitzat la solució d'un conflicte complex, des de la racionalitat i el compromís amb el territori, tot i perseguir l'interès dels associats. Han passat de la dimensió productiva (d'aliments), i d'objectes materials (ampolles d'oli), a distribuir «significats» (fruits

d'oliveres mil·lenàries), a comunicar al món l'existència d'unes artesanies locals, tradicionals, valuoses i originals. Una altra forma d'innovar molt més sostenible, senzilla i global.

De l'espoli, a la icona territorial. El territori és una construcció social, és cultura, identitat. Són els trets característics, naturals, patrimonials; són les tècniques, maneres de fer, de dir, de conrear, de cuinar... Les identitats són referents col·lectius, construccions humanes en que compten les referències físiques, com les percepcions. Més enllà del provincialisme i del caciquisme atàvic, el projecte Territori del Sénia pot fomentar la venda de productes fent èmfasi en lo local, o bastir-se a partir d'icones engrescadores pel simbolisme, originalitat i autenticitat. L'olivera mil·lenària és un magnífic referent per a l'acció col·lectiva, la substància d'aquest projecte de construcció d'identitat territorial. Tant debò que la competència dels actors aporte cohesió social, tot bandejant la rivalitat entre els agents.

La llavor engendrada fa una dècada al Clot d'en Simó ha arrelat i es va «obrint pas» entre terrossos i marges de pedra seca; creix i es desenvolupa en un mar d'oliveres cada vegada més gran, tot i sortejar rieres i entrebancs. El territori del Sénia comparteix passat i pot esdevenir un projecte reeixit de futur si és participatiu i integrador; si se centra en el que són i en el que tenen, en aprofitar raonablement els recursos per superar la condició perifèrica, marginal; si es defensa el patrimoni col·lectiu des del compromís per salvaguardar la memòria i el benestar sostingut dels seus: els qui han estat, els que són i els que seran fills i filles d'aquest país de l'olivera.⁸

FONTS BIBLIOGRÀFIQUES

- BOISER, S. (1999). *El desarrollo territorial a partir de la construcción de capital sinérgico*. Est Sociales. Chile.
- BORRÀS, V. (1995) «La lògica del consum com a lògica de comunicació». *Papers* 47. Barcelona.
- BOURDIEU, P. (1988). *La distinción. Criterio y bases sociales del gusto*. Altea: Taurus.

⁸ *El país de l'olivera* és el títol d'una cançó de Xavi Sarrià, del grup Obrint Pas (premi COM, 2011). CD Coratge, Bromera.

- CALLE COLLADO, A.; SOLER MONTIEL, M.; VARA SÁNCHEZ, I. (2009) «La desafección al sistema agroalimentario: ciudadanía y redes sociales». *I Congreso Español de Sociología de la Alimentación*, Gijón.
- CALLEJO, J (1995). «Elementos para una teoría sociológica del consumo». *Papers* 47. Barcelona.
- CASTELLS, M. (2000) *El Poder de la identidad. Vol. 2. La Era de la Información. ESyCultura*. Siglo XXI. México.
- COLLER, X. 2000. «Estudios de Casos». *Cuadernos Metodológicos*, CIS 30. Madrid.
- DLLC. *Diccionari de la Llengua Catalana* (1994) Edicions Enciclopèdia Catalana. Barcelona.
- FARRELL, G; SOTO, P; THIRION, S (1999) *Innovación en el medio rural*. Observatori EUROPEU. LEADER. *Quadern* 6 Brussel·les.
- FOUCAULT, M. (1992). *Genealogía del racismo*. La Piqueta. Madrid.
- GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, M (2001) «Elementos básicos del contexto general de las ruralidades postindustriales». *VII Congreso Español de Sociología*. Salamanca.
- LANGREO, A; BENITO GARCIA, I; (2006) «El mundo rural valenciano. Análisis a escala comarcal». *Estudis Agroambientals* 2. IVIFA València.
- MÉNDEZ, R. (2002): «Innovación y desarrollo territorial: algunos debates teóricos recientes». *Revista EURE*, vol. XXV III, nº84, pp. 63-83. Santiago de Chile.
- MOYA, B; OLIVER, A; OLUCHA, F; GONELL, F. (2005) *Olivos de Castellón. Paisaje y Cultura*. Diputación de Castelló de la Plana.
- OBRINT PAS (2011). *El país de l'olivera*. CD/Llibre: Coratge. Bromera València.
- OBSERVATORIO EUROPEO LEADER (1999) *Innovación en el medio rural*. UE. Brussel·les.
- OCDE. 1996. «La innovación tecnológica: definiciones y elementos de base» *REDES*. Vol 3, N6. Buenos Aires.
- PRODER Maestrat-Plana Alta (2000). «Proyecto para la creación de empresas respetuosas con el entorno un modelo sostenible». *Actualidad Leader: Revista de desarrollo rural*, 11, págs. 32-33. Madrid.
- RAY, CH (1998) «Culture Intellectual Property and Territorial Rural Development». *Sociología Ruralis*, 38.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA DE LA LENGUA (1992) *Diccionario*. Madrid.
- SCHEJTMAN, A; BERDEGUÉ, A. (2003) *Desarrollo Territorial Rural*. RIMISP, Chile.
- SCHUMPETER, J. (1935). *Análisis del cambio económico. Ensayos sobre el ciclo económico*. Fondo de cultura Económica, México. En <<http://eumed.net/cursecon/textos/schump-cambio.pdf>>.
- SCHUTTER, O. (2010) *Informe relator especial del derecho a la alimentación*, A Gral ONU. A/HRC/16/49.
- SEVILLA-GUZMAN, E (2006) *De la Sociología Rural a la Agroecología*. Barcelona: Icaria, 2006.
- SHIVA. V. (1995) *Abrazar la vida. Mujer, ecología y desarrollo*. Horas y Horas, Barcelona/Madrid.